

The analysis of intertext communications in N.Kostomarova's dramatic art on an example ukrainian tragedies «Savva Chalyj» and is carried out «Rejaslavsky night». It is specified in value of intertext communications in the given products for formation of a plot and a composition, motives, figurative system. Drama products are considered through a tradition and innovation prism.

Key words: of intertext communications, a drama, a plot, an image, motive, a genre.

УДК 821.161.1

Тетяна ПЛАХТІЙ, здобувач
Бердянського державного педагогічного університету

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ЯК ВЗАЄМОДІЯ ВНУТРІШНЬОТЕКСТОВИХ ДИСКУРСІВ У П'ЄСІ М. КУЛІША „ПАТЕТИЧНА СОНАТА”

У статті завдяки виявленню основних інтертекстуальних кодів драматичного твору з'ясовуються інтертекстуальні виміри внутрішньотекстових дискурсів п'єси М. Куліша “Патетична соната”, які базуються на музичному, міфологічному, біблійному та етнокультурному протекстах. Основними способами актуалізації протекстів у аналізованій драмі М. Куліша є художня адаптація міфологічних, біблійних і фольклорних сюжетів, мотивів, образів, алюзій та ремінісценцій.

Ключові слова: інтертекстуальний код, внутрішньотекстовий дискурс, сюжет, мотив, образ, алюзія, ремінісценція.

В останнє десятиліття з'явилася ціла низка літературознавчих праць, присвячених творчості Миколи Куліша, таких дослідників, як М.Кореневич, О.Гудзенко, В.Працьовитий, І.Лисенко, В.Мартинюк. Неодноразово предметом рецепції була саме п'єса Миколи Куліша “Патетична соната” як, наприклад, у розвідках Я.Голобородька, М.Юсківа, М.Кудрявцева, С.Жили, О.Маяковської, О.Поляруша. Автором цієї статті здійснювалася спроба реінтерпретації драми М.Куліша “Патетична соната” в світлі психоаналітики, розглядалася давньослов'янська джерельна основа та біблійна символіка п'єси.⁸ Однак на сьогодні бракує синтетичного дослідження, у якому було б систематизовано інтертекстуальні коди драми М.Куліша “Патетична

⁸ Плахтій Т. “Патетична соната” Миколи Куліша: спроба реінтерпретації у світлі психоаналітики // *Literatury i jazyki wschodnioslowiackie z perspektywy kosca XX wieku.* – Zielona Gura, 2003. – С. 45-53; Плахтій Т. Давньослов'янські традиції драм Миколи Куліша // *Tradycja i nowatorstwo w kulturach i literaturach slowiackich.* – Szczecin, 2004. – S. 190-197; Плахтій Т. Символіка Христа і Антихриста в драмах Миколи Куліша // *Збірник матеріалів наукової конференції: Актуальні проблеми слов'янської філології.* – Випуск VIII. – Київ: Знання України, 2003. – С. 225-230.

соната”, що виконують роль каталізаторів внутрішньотекстових дискурсів п’єси і визначають їх специфіку.

Тож, враховуючи ідеї Ю.Лотмана [6], теорію інтертекстуальності Ю.Крістевої, [3, 428], теоретичні концепції Р.Барта [1], маємо на меті з’ясувати інтертекстуальні коди драми Миколи Куліша “Патетична соната” та окреслити характер взаємодії внутрішньотекстових дискурсів п’єси, а також виявити наскрізні образи-символи в творчому доробку драматурга.

Микола Куліш сюжети своїх драм пропускає крізь фільтри символічних кодів. Завдяки цьому викристалізовується головна ідея твору. І тут усе залежить від реципієнта, його здатності до розрізнення кодів та їх дешифрування. Один читач чи глядач театральної вистави побачить лише те, що лежить на поверхні. Інший здатний опуститися в саму глибину твору. Автор у цьому випадку вже не впливає на ступінь і динаміку розгортання системи символічних концептів драми. Щораз у свідомості реципієнта народжуватиметься новий текст, і кожна нова культурна епоха розширюватиме межі авторського твору, все більше і більше розкриваючи його інтертекстуальний потенціал.

Здійснений нами аналіз внутрішньотекстових дискурсів п’єси Миколи Куліша “Патетична соната” дав можливість виявити наступні інтертекстуальні коди твору.

Архітекстуальний код. Микола Куліш звертається до протексту давньоукраїнської Великодньої драми, застосовує барокові прийоми і моделі репрезентації драматичного твору, вдається до вертепної реконструкції часопростору драми.

Театральний код. Слід зазначити інтермедійний характер цього коду, адже він актуалізується під час вистави на кону театральної сцени. Головна концепція драматичного твору виражається за допомогою авторського коду, музичних засобів, художнього оформлення та організації сценічного простору і обумовлюється суб’єктивним характером режисерського потрактування тексту драми. Так, наприклад, вертепна побудова сцени вистави “Патетична соната” в Камерному театрі за режисури О.Таїрова в Москві в 1931 році свідчить про звернення авторів спектаклю до барокових принципів театральної постановки.

Авантекстуальний код. Авантекстуальний (avant від фр. “раніше”, “до”) код обумовлений існуванням багатьох варіантів п’єс. Так, наприклад, численні варіанти драми “Патетична соната” роблять її текст відкритим. Адже кожен варіант фіналу модифікує всю сюжетну лінію, змінює смислові акценти, спричинює зсув смислів, створює прецедент неможливості кінцевої редакції. У драматичному тексті закладено потенціал модифікації ще й можливістю його театральної репрезентації. Кожне нове художнє оформлення, режисерське бачення щораз створюватиме нові вистави-дискурси.

Паратекстуальний код. Відношення тексту до його заголовка. Приміром, заголовок п'єси “Патетична соната” вказує на зв'язок із однойменним музичним твором великого німецького композитора Йоганна Бетховена, заголовок п'єси “Народний Малахій” – на зв'язок із біблійними мотивами, образом пророка Малахія зі Старого Заповіту. Заголовок драми “Вічний бунт” – на її генетичну спорідненість як із давньогрецьким міфом про Сізіфа, так і з філософським твором французького екзистенціаліста Альберта Камю – з його есе про абсурд “Міф про Сізіфа”.

Авторський код. Микола Куліш послуговується власною системою символічних вкраплень. У драмі “Патетична соната” створено романтичний образ Марини – дівчини у блакитному, як символу України, її прийдешнього, долі українського народу та образ Ілька – ліричного героя-лицаря, що перебуває в пошуках коханої, як уособлення української нації, що прагне до свого самоусвідомлення. Образи дівчини-України і героя-лицаря є й у таких п'єсах драматурга, як “Вічний бунт”, “Закут”.

Образ дудки, що звучить дисонансом і в п'єсі М. Куліша “Народний Малахій”, виступає символом затьмарення національної свідомості, невідповідності загальнолюдських цінностей і комуністичних ідеалів, зустрічається і в 7 дії драми “Патетична соната”: “В о н а ... Цить, моє, кохання, ось тобі дудочка вкраїнська – грай!” [5, 258]. Слід також згадати “відомий казковий образ калинової дудочки (сопілки), вирізаної з куща, що виріс на могилі вбитої дівчини” [2, 205]. Тож образ дудки в фольклорі пов'язаний із символікою смерті. У п'єсах М. Куліша дудка виступає провісницею загибелі героїнь драм – Марини (коханої ліричного героя Ілька з п'єси “Патетична соната”) і Любуні (улюбленої доньки Малахія Стаканчика з п'єси “Народний Малахій”). До наскрізних образів творчого доробку Миколи Куліша також належить образ пророка, ідеї якого утопічні. Це образи Малахія Стаканчика з п'єси “Народний Малахій”, Ілька з твору “Патетична соната”, Овчара з драми “Закут”, образ Ромена з п'єси “Вічний бунт” та інші.

Кінематографічний код. На репрезентацію цього коду в п'єсі Миколи Куліша “Патетична соната” у монографії вказувала ще Н.Кузьякіна: “Відзначаючи романтичні риси “Патетичної сонати”, слід звернути увагу і на той принцип кіномонтажу, який характеризує художнє мислення драми” [4, 354]. М.Куліш вдається до зіставлення явищ за контрастом. Також необхідно звернути увагу на барокову природу цього кінематографічного прийому.

Етнографічний код. До своїх творів М.Куліш уводить символіку народно-поетичного мовлення, зокрема образів та мотивів українських народних пісень, як, наприклад, текст колискової, яку співає героїня драми Марина у фінальній 7 дії п'єси: “А-а, люлечки // Шовкові вервечки, // Золоті бильця, // Срібні колокольця, // Мальована колісочка, // Засни,

моя дитиночка!” [5, 258]. Також багатий текст драми на алюзії та ремінісценції з українських народних казок та повір'їв. Як, наприклад, в уривку з 7 дії драми: “В о н а (*уявляючи*) Революція напуває коней. На світанку. Напуває, звичайно, з української криниці. Ви пересідаєте. Тоді я стою дівчина з відрами. (*Її осяває нова ідея*). За хатою криниця буде й жито. Я вийду з хати – безсонна од бажання дівка – з відрами по воду і напою вашого коня. Хай з вікна виглядає стара баба в чорному – розлука чи смерть!” [5, 257]. В українських народних піснях криниця символізує кохану дівчину. Дівка з відрами – символ бажання. У народі “напувати коня означає кохати” [2, 287]. Кінь в українській фольклорній традиції – “одна з найбільш міфологізованих тварин, символ сонця й потойбічного світу, смерті і воскресіння сонячного божества” [2, 287]. Образ вікна вказує на перехід у потойбіччя: ”... з давніх-давен вікно символізує межу між світами, через яку можуть проникнути в дім як світлі сили, так і темні” [2, 94].

Образ старої баби в чорному в народних казках та легендах уособлює смерть: “Баба-Яга=Яга=Баба – Юга – у дохристиянських віруваннях – богиня смерті, мешканка потойбічного світу” [2, 20]. З символікою смерті у драмі “Патетична соната” пов'язаний також образ сорочки, що виступає символом долі української нації. В народі кажуть, що “у сорочці народитися” – значить бути щасливим; “залишати без сорочки” – доводити до крайньої матеріальної скрути. У 9 сцені 5 дії “Патетичної сонати” герой п'єси Ступай запитує: “Хто там шиє їй (Україні – примітка Т.П.) смертну сорочку, гей, ви, – ті, що там, і ті, що тут – адже українці ви! (*в груді йому вганяється куля*)” [5, 242]. І, нарешті, поширений у фольклорі образ чайки як символ України-матері, що вивела дітей прибитій дорозі, як у пісні Івана Мазепи “Ой горе тій чайці” [2, 633].

Міфологічний код. Микола Куліш звертається до протексту давньогрецького міфу, який розповідає про подорож аргонавтів за таємничим “золотим руном”, як міфопоетичної алегорії “досягнення скарбниці духовного знання та безсмертя” [7, 123]. На нашу думку, у п'єсі Миколи Куліша “Патетична соната” символ *золотого руна* набуває нового значення – у ньому викристалізовується ідея необхідності самоусвідомлення, самоідентифікації української нації. Міфологічна історія подорожі функціонує в п'єсі як “текст у тексті”. Ситуацію “текст у тексті” Ю. Лотман розглядав із позицій культури як складно організованої системи, та й саму культуру він розумів як текст, але “цей складно організований текст” розпадається на ієрархію “текстів у текстах” і створює складні переплетіння текстів” [6, 66].

У 3 сцені 5 дії п'єси “Патетична соната” Микола Куліш вводить образ *каменя Омфалоса*, що в давньогрецькій міфології символізував центр світу. Героїня твору Куліша – Марина асоціює себе з міфологічною пророчицею Піфією: ”М а р и н а. Коли хочеш, то так. Старі автори

переказують, що спочатку Піфія – це була прекрасна молода дівчина. Вона віщувала в церкві на камені Омфалос, що значить – центр землі. На брамі був напис: “Пізнай себе”. І я зараз буду віщувати. Омфалос! Українцю, спізнай самого себе!” [5, 235]. Завдяки образу *каменя Омфалоса* Микола Куліш фокусує сприйняття реципієнта, переміщуючи культовий об’єкт із древніх Дельфів до України, яка одночасно постає і місцем пізнання, і вселюдським жертovníком.

Живописний код. Про живописний код свідчить візуалізація тексту п’єси М.Куліша. Деякі сцени драми “Патетична соната” автором описані як полотна художників-живописців Середньовіччя чи раннього бароко. Скажімо, картина воєнного хаосу, передана вустами героя драми Андре Перецького в 11 сцені першої дії п’єси “Патетична соната”, побудована на контрастах і протиставленнях: “Уявіть темряву, ями, окопи, все в глині, в багнюці, навіть небо – і отак день за днем, місяці, і сам ти ніби з глини, без жінщини – себто без душі, одна лише темна хіть до неї, важка, як чорнее живе срібло. І от контрасти: я їду поїздом, огні і українські зорі...” [5, 187].

Культурно-історичний код. Наприклад, до тексту п’єси М.Куліша “Патетична соната” введено ряд антропонімів з історично-культурного контексту – Богдан, Дорошенко, Мазепа, Гонта, Тарас Шевченко, Бетховен, Петрарка, Жанна Д’арк. Герой драми Ступай-Ступайченко постійно гадає на Кобзарі Тараса Шевченка. Також зустрічаємо топоніми, пов’язані з визначними подіями в історії українського народу – Дніпро, Січ, Жовті Води, Київ, Росія, назви українських селищ – Чорноярські хутори, Дмитрові Копиці.

Музичний код. П’єса Миколи Куліша, пропущена через призму “Патетичної сонати” Бетховена, перетворюється на культурну студію музичного твору. Музичні ремінісценції та цитації під час вистави драми мали задавати темпоритм спектаклю, визначати його композицію, розширювати смисл засобами іншого виду мистецтва. Завдяки музиці драматичний твір у часі актуалізується як щосекундне теперішнє. Образисимволи музичного коду активізують розгортання символічних матриць, об’єднують в одне цілісне композиційне утворення різнопланові алюзії та ремінісценції. Наступна ремарка з 9 сцени першої дії п’єси “Патетична соната” є прикладом одночасної репрезентації музичного, міфологічного, культурно-історичного та живописного кодів: “Вона грає. Знову здіймається вгору з бунтарних глибин до зоряних просторів хвиля світлоярливого пафосу. За нею, здається, пливе під напнутим вітрилом завіси освітлений покут кімнати: погруддя Шевченкове, квіти, вона над клавіром, батько з літописом і я за дверима. Ми пливемо над життям на кораблі “Арго” до вічно прекрасних країн, кожний по своє золоте руно” [5, 185].

Іконографічний код. Микола Куліш звертається до біблійного протексту – теми розп'яття, Великоднього воскресіння, мотивів зради та спокути гріхів. У драмі “Патетична соната” згадуються біблійні образи Ісуса Христа, святих апостолів Петра та Якова, Богоматері, лики яких часто зображуються на православних іконах. Драматург застосовує канонічний прийом іконопису – зворотної перспективи, коли предмети заднього плану не розмиті й не приховані, а включені до загальної композиції на рівні з першоплановими. У творі Миколи Куліша “Патетична соната” ефект зворотної перспективи досягається завдяки введенню прийому обрамлення. Весь сюжет п'єси передається як спогад “нині покійного друга й поета” [5, 174], а, отже, через призму минулого. Завдяки включенню до композиції драми епіграфу – минуле виходить на перший план разом із теперішнім. Далекі спогади наближаються, фокусуються. Таким чином автор визначає ракурси споглядання, накладаючи одне на одне конкретизуюче зображення профанних подій (історії революційної боротьби різних політичних сил) та архетипне зображення сакрального дійства (подій Страсної Великодньої п'ятниці, розп'яття Христа, та Великодня – його воскресіння). Тож ми маємо можливість спостерігати ефект “площинного зображення”.

Одночасна репрезентація музичного, іконографічного та етнокультурного кодів п'єси демонструється в сцені 12-тій I дії драми: *“Чую втретє “Патетичну”. І раптом супровід allegro – стоголоса мідь великодніх дзвонів. Дивлюся у віконце. Дзвіниці – як білі тополі. З найближчої пливе хорний: Христос воскресне! Кометами здіймаються ракети, червоні, голубі, зелені. Танцює світ. Патетичний концерт. І тільки низько над обрієм висить блідий, пощерблений серп місяців – розп'ятий Христос”* [5, 188-189].

Завдяки іконографічному коду подія воскресіння Сина Божого зображується одночасно з картиною розп'яття. Біблійний образ розп'ятого Христа подається через призму українського народного світогляду. Христос порівнюється з образом “пощербленого місяця”. Іконографічний код репрезентують лексеми “мідь”, “білі”, “червоні”, “голубі”, “зелені”, які актуалізують традиційну кольорову палітру християнського іконопису. Музичний код забезпечує цілісність сприйняття зображуваної картини.

Інтертекстуальні коди драми Миколи Куліша “Патетична соната” створюють підтексти, які мають характер символічних нашарувань і уможливають голографічне сприйняття драматичного твору. Найчастіше кодування відбувається відразу на кількох рівнях, що свідчить про синкретизм інтелектуального і художнього мислення Миколи Куліша. Всі названі інтертекстуальні коди мають архетипну природу. Навіть авторський, адже свідомість кожної людини структурована архетипними

матрицями. З кожною новою читацькою рецепцією народжується новий текст, він уводиться в загальний літературно-культурний контекст.

П'єса "Патетична соната" Миколи Куліша базується на музичному, міфологічному, біблійному, етнокультурному протекстах. Основними способами актуалізації протекстів є художня адаптація міфологічних, біблійних і фольклорних сюжетів, мотивів, образів, літературних алюзій та ремінісценцій. Алюзії та ремінісценції сприяють розкриттю значенневого, емоційно-естетичного потенціалу тексту. Стилістичний прийом алюзії реалізується на рівні номінації (алюзивні антропоніми, топоніми), а також на рівні цитації (алюзивні цитати). Ремінісценції ж у драмі "Патетична соната" виявляються на мотивному, образному, сюжетному та лексичному рівнях.

Окреслення в цій роботі ряду інтертекстуальних кодів п'єси М.Куліша "Патетична соната" має як теоретичне, так і практичне значення. Перспективним напрямком дослідження є розгляд всього творчого добутку Миколи Куліша в інтертекстуальному полі української і зарубіжної літератур та філософських концепцій різних історичних епох.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Барт Р.* Від твору до тексту / *Р. Барт* // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів, 1996. – 380 с.
2. *Жайворонок В.* Знаки української етнокультури: словник-довідник / *В. Жайворонок*. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
3. *Кристева Ю.* Бахтин, слово, діалог и роман / *Ю.Кристева* // Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму. – М.: Прогресс, 2000. – 428 с.
4. *Кузякіна Н.* П'єси Миколи Куліша. Літературна і сценічна історія / *Н.Кузякіна*. – К.: Рад. письменник, 1970. – 453 с.
5. *Куліш М.* Твори: в 2 т / *Микола Куліш*. – К.: Дніпро, 1990. – Т.2: П'єси, статті, виступи, документи, листи, спогади / упор. Л.С. Танюк. – К.: Дніпро, 1990. – 877 с.
6. *Лотман Ю. М.* Культура и взрыв / *Ю.Лотман*. – М., 1992. – 570 с.
7. *Тресиддер Дж.* Словарь символов / пер. с англ. С.Палько. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 1999. – 448 с.

Аннотация

В данной статье благодаря выявлению основных интертекстуальных кодов драматического произведения выясняются интертекстуальные измерения внутринетекстовых дискурсов пьесы Николая Кулиша "Патетическая соната", которые базируются на музыкальном, мифологическом, библейском и этнокультурном протекстах. Основными способами актуализации протекстов в анализируемой драме Николая Кулиша являются художественная адаптация мифологических, библейских и фольклорных сюжетов, мотивов, образов, аллюзий и реминисценций.

Ключевые слова: интертекстуальний код, внутрентекстовий дискурс, сюжет, мотив, образ, аллюзія, ремінісценція.

Summary

In the given article, the intertext dimensions of the innertext discourses of N.Kulich's play "A Passionate Sonata", based on mythological, biblical and ethnocultural pro-texts, are analysed due to discovery of the main intertext codes of dramatics. The key methods of pro-texts actualising of the drama under analysis are literary adaptation of the mythological, biblical, folk plot, motives, characters, allusions and reminiscence.

Key words: intertext code, inner text discourse, plot, motive, character, allusion, reminiscence.

УДК 821.161.2-311.6.09

Валентина БІЛЯЦЬКА, к. філол. н., доц.
Дніпропетровського національного університету
імені Олеся Гончара

СВОЄРІДНІСТЬ ТРАНСФОРМАЦІЇ НАРОДНОГО ПОЕТИЧНОГО ЕПОСУ В РОМАНІ-ТЕТРАЛОГІЇ В.МАЛИКА „ТАЄМНИЙ ПОСОЛ”

У статті осмислюється специфіка інтерпретації сюжетів народного поетичного епосу про боротьбу українського народу з турецько-татарськими загарбниками в романі-тетралогії В.Малика „Таємний посол”, які є фоном масштабності й узагальненості історичного минулого.

Ключові слова: роман-тетралогія, інтерпретація, фон масштабності, трансформація, історична пісня, дума, кобзар.

Народний поетичний епос українського народу – думи та історичні пісні – невід’ємна складова історичної прози, „інструмент” пізнання та інтерпретації, „обличчя нації, історичний вираз її зрілості, стійкості та єдності, ознака утвердження того важливого для кожного народу суспільно-політичного стану, який називають самосвідомістю, відчуттям свого місця у світовій історії” [1, 5]. Фольклорні джерела в історичному романі мають певну специфіку щодо використання: виступають фоном, на якому розгортаються історичні події або стилізують мову іншої історичної доби.

Більшість творів Володимира Кириловича Малика – „блискучі зразки історичних героїко-пригодницьких романів” [2, 79] – відзначаються „глибинним історизмом” [2, 96], аналізом причин і наслідків подій у світовому контексті. Дослідники творчості письменника (Т. Буженко, І. Козюра й В. Козюра, В. Кулаковський, Г. Шанько) визначають роман-тетралогію „Таємний посол” („Посол урус-шайтана”, „Фірман султана”, „Чорний вершник”, „Шовковий шнурок”) як історичний, історико-пригодницький. Автору вдалося подати